

KARABAĞ MESELESİ ve ULUSLARARASI BOYUTU

KARABAKH QUESTION and ITS INTERNATIONAL DIMENSION

Hakkı BÜYÜKBAŞ

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of
International Relations

hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada Karabağ Meselesi ele alınıp irdelenmiştir. Bu meseleyi oluşturan yapısal unsurlar ve temel nitelikleri, uluslararası ilişkiler boyutuyla birlikte aydınlatılmaya çalışılmıştır. Öncelikle Karabağ Meselesi'nin ortaya çıkışı, önemi, gelişimi ve daha sonra uluslararası boyutu ortaya konulmuştur. Karabağ Meselesine çözüm bulmak amacıyla başlatılan uluslararası çaba ve girişimler, neden ve sonuçları itibarıyla önemine binaen genişçe tartışılmıştır. Çalışma boyunca soruna yol açan tarafların kendi çıkarları ve çıkar algılamaları yanında, konuya duyarlı uluslararası aktörlerin yaklaşımı, ulusal çıkar hesapları bağlamında tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın problematiki böylece ana hatlarıyla ortaya konulduktan sonra, bir çözüm imkânının mümkün olup olamayacağı ve kalıcı bir barışın nasıl sağlanabileceği değerlendirilmiştir. Bölgesel ve bölge-dışı uluslararası etkili aktörlerin tutumlarının aydınlatılmasına, önemi dolayısıyla geniş yer verilmiştir. Çalışmamıza yön veren temel iddia, Karabağ Meselesi'nin ortaya çıkmasına yol açan iç dinamiklerin yanında uluslararası boyutunun olduğu yönündedir. Öyleyse, çatışmaya çözüm bulmak amacıyla gündeme getirilen herhangi bir girişim, bu hususu dikkate almak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ Meselesi, Uluslararası Politika.

ABSTRACT

In this study, the structural factors that make up the Nagorno-Karabakh issue and the nature of the conflict due to this issue will be illuminated from a perspective of international relations. First of all, the emergence of Nagorno-Karabakh issue, its importance, its development and its international dimension will be taken up and illuminated. The international efforts and initiatives which are carried out in order to find a solution to the Karabakh issue will be discussed along with the causes and consequences.

Throughout this paper, the interests of the relevant parties and their perceptions of interests were tried to be determined. Additionally, after the problematic of the paper has been outlined, the paper will discuss if any solution is possible and, if any, what kind of solution may bring a lasting peace. The main thesis leading to the current study is that the Karabakh issue has a strong international dimension along with internal dynamics. If so, any attempt to find a solution to the conflict has to take it into consideration.

Keywords: Armenia, Azerbaijan, International Politics, Karabakh Question.

GİRİŞ

Hocalı Katliamı yıldönümü münasebetiyle, unutulmaya terk edilen Karabağ Meselesi, yeniden kamuoyunun gündemine gelmiştir. Karabağ Meselesi, 1994’de yapılan bir ateşkes antlaşmasıyla dondurulmuş; aradan 20 yıla yakın bir süre geçmesine rağmen, Ermeni işgali sona erdirilip Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü doğrultusunda bir çözüm ortaya konulamamıştır. Çözumsuzlük, öncelikle Rusya’nın ve genel olarak Batı’nın Türk Dünyası’na yönelik belli bir siyasetinin sonucu olmakla birlikte, ne bölgesel güçler ne de ilgili uluslararası camia etkin bir çözüm için gerekli iradeyi ortaya koy(a)mamışlardır. Karabağ Meselesi, Azerbaycan ve Ermenistan’ı doğrudan ilgilendirmekle beraber, önemli bir uluslararası boyutu olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada öncelikle Karabağ Meselesi’nin temelleri, ortaya çıkış nedenleri tespit edilmekte ve daha sonra ilgili ve etkili uluslararası aktörlerin görüş ve tutumları ele alınıp irdelenmiştir. Karabağ Meselesi’nin ana hatları uluslararası ilişkiler boyutu ile birlikte ortaya konulurken, yakın gelecekte herhangi bir çözüm imkânının var olup olmayacağı araştırılmıştır. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanacaktır. Çalışmaya yön veren temel iddia, Karabağ Meselesi, iç dinamiklerle birlikte güçlü bir uluslararası boyutuyla varlık kazanmış ve biçimlenmiştir. Öyleyse, çatışmaya çözüm bulmak amacıyla gündeme getirilen herhangi bir girişim, bu hususu dikkate almak zorundadır.

Karabağ Meselesi: Kökenleri, Ortaya Çıkışı ve Anlamı

Bölgede Ermeniler uluslararası politikanın etkin bir aktörü olarak varlık kazanacak bir nüfusa sahip olamamışlardır. Ermeni Meselesi, Batı’nın bölge siyasetine toplumsal taban oluşturmak maksadıyla gündeme getirildiğinden dolayı, esasen tarafların birbirlerine karşı tutumlarının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Bir başka ifadeyle, Ermeni Meselesi, Batı müdahalesi, Batı’nın Doğu siyasetinin bir uzantısı olarak ortaya çıkartılmış ve belli bir siyaset çerçevesinde araçsallaştırılmıştır. Ancak taraflar Batı siyasetinin sonuçlarından doğrudan çeşitli şekillerde etkilenmişlerdir. Dolayısıyla uygulamaya konulacak her hangi bir çözüm de ancak tarafları aşan bir çerçevede mümkün olabilecektir. Uluslararası hukukun bir süjesi olarak Ermenistan’ın varlığı da ancak belirtilen Batı’nın Doğu siyaseti çerçevesinde mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla Karabağ Meselesi, tarihi Ermenistan meselesinden bağımsız düşünülemez ve onun doğrudan bir parçasıdır¹.

Karabağ bölgesi coğrafya, etnik yapı, etnik kültür ve dil olarak tarihte hep Azerbaycan’ın, yani tarihte oluşan çeşitli Azerbaycan devletlerinin temel bir parçası olagelmıştır². Karabağ’ın Azerbaycan’a aidiyeti, I. Dünya Savaşı sonrası yapılan 1919 Paris Barış Konferansı’nda yeniden onaylanmıştır. Azerbaycan topraklarında Ermeni meselesi Çarlık Rusya’sının Güney’e yayılma stratejisi ile 18. yüzyıldan itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yüzyıldan sonra Kafkasya siyasetine toplumsal taban sağlamak amacıyla önemli boyutlarda Ermeni grupları, Azerbaycan’a yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu siyaset, Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Rusya,

¹ Ermeni tarafının görüşü için bkz. Manutscharjan, Aschot L., “Der Konflikt um Berg-Karabach: Grundproblematik und Lösungsperspektiven”, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn, Discussion Paper, C 18, 1998, s.1-39.

² Altstadt, Audrey L., The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule. Hoover Press, 1992.

Güney'e inme siyaseti bağlamında bölgedeki Türkleri Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma, hiç olmazsa kendi denetimindeki diğer grupları Türk-Müslüman halkların arasına karıştırıp bir amalgam meydana getirerek, Rus yayılcılığına karşı çıkan / çıkabilecek Türk ve Müslüman unsurların direncini kırmaya çalışmak gibi emperyalist bir siyaset izlemiştir. Ayrıca Karabağ'da Ermenilerin yerleştirilmesi, Ermeni yoğunluklu yerleşim yerler oluşturma çabalarının bir sonucudur. Zira Rusya bölgede bir "köprübaşı" oluşturarak daha etkili bir siyaset yürütebileceğini düşünmüştür³.

Sovyetler Birliği, evrensellik iddialarına ve tüm insanlığı kucaklayacağı sosyalist internasyonel iddialarına rağmen, "Sovyet İnsanı" oluşturmak söylemi altında esasen tarihi Rus siyasetini sürdürmüştür. Karabağ'da Ermeni nüfus çoğunluğu bu çerçevede oluşturulmuştur. Ermeniler, bu genel siyasetten kendi çıkarları bağlamında yararlanmak amacıyla, Azerbaycan topraklarına yönelik hak iddiasını, tarihte ilk defa Sovyet Devrimi'nin hemen akabinde, 1918'de ileri sürmüş ve bu iddialarına, askeri saldırı ve başarı ile geçerlilik kazandırmak istemişlerdir.

Karabağ Meselesi'nin temelini teşkil eden ilk Ermeni askeri saldırısı, 1991 Sonbahar'ında başlatılmıştır. Ermenilerin Azerbaycan karşısında başarısı ise, ancak Rus askeri birliklerinin yoğun desteği ile mümkün olabilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci de esasen belli bir siyasetin sonucu başlatılmıştır. 1984'de Malta açıklamalarında ABD Başkanı Ronald Reagan ve Gorbaçov görüşmeleri sonucunda Moskova, Glasnost çerçevesinde bir dizi reform uygulamasını gündeme getirmiştir. Bu reformlar belli bir denetim çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini başlatmış ve böylece Birliğin kuruluşundan itibaren sorun olan "Rus Olmayan Milletler Meselesi" yeniden gündeme gelmiştir. Bu reform sürecinin en önemli parçasını, kanımızca Sovyetler Birliği dâhilindeki Müslüman-Türk halk ve topluluklarının birlikte hareket etmesini engelleyecek ve çatışmalarla beslenen etnik farklılık ve kimlikleri gün yüzüne çıkaracak bir siyaset benimsenmiştir. Bu siyasete uluslararası politikanın önemli aktörleri gerekli "anlayışı" göstermiştir. Bu çerçevede yürütülen siyaset 1988'de Ermeni-Azeri ilişkilerinde meyvesini vermiştir. Karabağ'da Ermeni çoğunluğundan oluşan özerk bölge yönetiminin 1988'de Moskova'ya bir dilekçe vererek Ermenistan ile bütünleşmek istediğini beyan etmesi, Azerbaycan'ın tepkisini çekmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan'da, geniş kitlelerin katılımıyla, gerginlik bir üst noktaya taşınmış ve her iki taraf için Karabağ bir "Milli Mesele" haline getirilerek taraflar birbirlerine karşı keskin biçimde konumlanmışlardır⁴. 1988 yılından itibaren geniş kitlelere mal olan Karabağ Meselesi, özellikle Ermenistan'ın "milli devlet" olma sürecinde, belirleyici bir unsur olmuştur. Zira Ermenistan, halkını bir arada tutacak tarihi birikimden yoksundur ve bir "milli dava" oluşturarak, onun etrafında milli kimliğini inşa etmek istemiştir. Bu nedenle Ermenileri bir millet haline getirecek husus esasen Türk düşmanlığından başka bir şey olmayacaktır⁵. Ermenistan, coğrafyası bile belli olmayan eski çağlardan kalan efsaneler etrafında milli bir kimlik oluşturamayacağını bilincindedir. Bu nedenle Karabağ

3 Benzer siyaseti I. Dünya Savaşı sonrası Fransa'nın Anadolu'daki işgal ve nüfuzu altındaki bölgelerde yaşayan Ermenileri Suriye'de toplama çabasında da izlemek mümkündür. Fieldhouse, David K., Western Imperialism in the Middle East, 1914-1958, Oxford: Oxford University Press, 2006.

4 Babajew, Aser, "Der Bergkarabach-Konflikt aus aserbaidjanischer Sicht", Erich Reiter (Hg.), Der Krieg um Bergkarabach. Krisen- und Konfliktmanagement in der Kaukasus-Region, Wien - Köln - Weimar 2009, S. 77-103.

5 Suny, R. G., Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History, Bloomington, 1993.

Karabağ Meselesi ve Uluslararası Boyutu

Meselesi bir “milli dava” haline getirilmiştir. Ayrıca, olmayan bir “Ermeni Soykırımı” efsanesi icat edilip başarısız görünmeyen yoğun propaganda ile Azerbaycan topraklarının işgaline bir meşruiyet aranmıştır⁶.

Her şeyden önce günümüz Ermenistan sınırları içerisinde, dış destekten yoksun, bir millet olarak varlığını sürdürmek, coğrafi nedenlerden dolayı oldukça zordur. Ermeni nüfusu, Ermenistan’ı terk ederek Batı’ya göç etmektedir ve sınırlı olan nüfus azalma eğilimi içerisine girmiştir. Karabağ ise, Ermenistan’ın dağlık ve verimsiz coğrafyasının aksine, belli oranda nüfusu beslemeye ve tarıma elverişli bir iklime sahiptir. Beslenme sorunlarının giderilmesi ve böylece Ermeni varlığının güvence altına alınması amacıyla da Karabağ’ın Ermenileştirilmesi, milletleşme sürecinin/çabasının bir parçası olarak görülmelidir. Diğer taraftan, jeo-stratejik açıdan, Azerbaycan üzerinde olduğu gibi, Doğu ve Batı Türklüğünün bütünleşme süreci üzerinde de denetim artırılabilir. Böylece Rusya ile daha yakın bir işbirliği imkânı mümkün olabilecektir. Zira Rusya faktörü, kendi ayakları üzerinde duramayacak Ermenistan’ın, yaslanmak durumunda olduğu yegâne unsurdur. Bu gibi nedenler, Ermenistan’ı, gerçekçi olmayan tarihsel efsaneler üreterek, Karabağ’ın Ermeni toprağı olduğu iddialarını ileri sürmeye zorlamıştır. Tarih manipüle edilerek Ermenistan’ın haklı iddialar ileri sürdüğü gösterilmek istenmektedir⁷. Yukarıda belirtilen faktörler, Karabağ Meselesi’ni, eski Sovyetler Birliği egemenliğinde kalan bölgelerde ortaya çıkan diğer etnik çatışmalardan ayırmaktadır.

Karabağ’da Ermeni Siyaseti -Çatışma, Zorbalık ve “Etnik Temizlik”: Karabağ’ın, 1988’de Ermenistan’la birleşme isteği, Azerbaycan’da büyük tepkiye yol açarken, Ermenistan’da olumlu bir hava estirmiştir. Bu gelişmelerden sonra, ilk kitlesel hareketler ortaya çıkmış ve büyük göçler başlamıştır. Bunu 1991-1994 yıllarında Ermenistan ve Azerbaycan arasında devletlerarası çatışma ve savaş izlemiştir. Ermenistan, Rus birliklerinin desteğinde Karabağ’ı ve etrafında bulunan yedi ayrı bölgeyi işgal etmiştir⁸. Bu savaşta ölü sayısı otuz bini aşmıştır. Bir milyonun üzerinde Azeri göçe zorlanmış, yerlerinden yurtlarından edilmiştir. İşgal altındaki bölgelerde adeta “etnik temizlik” yapılmıştır. Çatışmaların şiddeti, boyutları ve doğurduğu sonuçlar itibarıyla, Karabağ olayları, eski Sovyetler Birliği topraklarında ortaya çıkan diğer bölgesel/etnik çatışmaların yoğunluk ve boyutlarını aşmıştır. Ölü sayısı ve yaşanan göçler, genel nüfusa oranlandığında, Azerbaycan’ın oldukça büyük güç kaybına uğradığı söylenebilir. Bu savaşta, Azerbaycan’dan Ermenistan’a göç edenlerin sayısı ise, yirmi bin civarında bulunuyordu. Böylece tarihte ender rastlanan bir “etnik temizlik” gerçekleştirilmiştir.

Bağımsızlığını ilan eden, ancak uluslararası toplum tarafından kabul edilmeyen ‘Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nde, 2005’de yapılan nüfus sayımında toplam nüfus 137 737 olarak kaydedilmiştir. Karabağ, “etnik temizlik” sonucu, %99,7 oranında Ermeni nüfusuyla, etnik bakımdan dünyada en homojen bölge haline getirilmiştir. Bu da Ermenilerin amaçlarına kısmen de olsa ulaştıkları anlamına gelmektedir. Bu gelişmelerin neticesi olarak, iki toplum arasında büyük bir düşmanlık meydana gelmiştir. Uzlaşmak veya herhangi bir çözüm amacıyla

6 Kültürden kopuk ırk ve soya dayalı insan veya toplum sınıflaması Doğu’ya yabancıdır.

7 Sergey M., “Armenia’s Attitude towards Its Past: History and Politics”, *Caucasus Analytical Digest*, (2009) 8, S. 10–13; Michael H. Kohrs, “Geschichte als politisches Argument. Der Historikerstreit um Berg-Karabach”, F. Adanir/B. Bonwetsch (Hg.), *Osmanismus, Nationalismus und der Kaukasus*, Wiesbaden 2005, ss. 43–6.

8 Bu bölgeler Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Cebraillı, Fuzuli, Akdam ve Zengelanden oluşmaktadır.

görüşmeler gerçekleştirilebilmek için herhangi bir meşru zemin bırakılmamıştır. Şubat 1992 Hocalı katliamı adeta bir “soykırım” dönüşmüştür.

Hocalı katliamı, Azerbaycan tarafından “soykırım” olarak nitelenirken, bazı devlet ve uluslararası kuruluşlarca sadece “katliam” olarak tanımlanmıştır⁹. Azerbaycan Hükümeti, katliamın yirminci yıldönümü münasebetiyle, uluslararası boyutlarda çeşitli etkinliklerle söz konusu haklı politikasını sürdürmüştür; İslam İşbirliği Örgütü gibi uluslararası örgütler nezdinde girişimlerde bulunarak, durumun “soykırım” olarak tanımlanması çabasını sürdürmüştür. Ayrıca, Meksika ve Kolombiya gibi bazı devletlere de müracaat ederek “soykırım” tanımlanmasının onaylanmasını istemiş ve başarılı olmuştur¹⁰. Ermenistan uzun yıllar uluslararası düzeyde çeşitli girişimlerle etkili bir propaganda yürütmüş ve kendi açısından “soykırım” a uğradığı yönünde taleplerine geniş destek bulabilmiştir.

Uluslararası Hukuk ve Karabağ Meselesi

İki ülke arasındaki sıcak çatışma ve savaş, 1994’de Rusya’nın aracılığında Ateşkes Antlaşması imzalanarak dondurulmuştur¹¹. Ancak günümüze kadar çeşitli girişimlerde bulunulmasına rağmen, ortaya bir çözüm imkânı konulamamıştır. Karabağ Meselesi’nde iki taraf da uluslararası hukukun iki ayrı ilkesine dayanarak mevcut durumu kendi açılarından değerlendirmek ve meşru göstermek istemektedirler. Azerbaycan, tarihi ve sosyolojik açıdan, daha da önemlisi, cari uluslararası hukuktan kaynaklanan nedenlerden dolayı, Karabağ’ı, toprak bütünlüğü içerisinde saymakta; Ermeni saldırısının hukuk dışı olduğu ve meşru bir zemine dayanmadığını ileri sürmektedir. Esasen uluslararası camia da bu durumu böyle kabul etmiştir¹².

Hatta Ermenistan ve geleneksel olarak Ermenilerin koruyucu ve kollayıcısı söylemini dile getiren Rusya’nın da bu noktada itirazı ve farklı bir tutumu olmamıştır. Zira uluslararası hukuk kuralları ortadadır. Çatışmanın diğer tarafı Ermenistan, Karabağ Meselesi’nin başlarında ileri sürdüğü, Karabağ’ın Ermenistan’a ait olduğu, söylemini terk etmiştir. Zira bu söylemin bir sonuca götürmeyeceği kısa sürede anlaşılmıştır. Karabağ, ayrı bir cumhuriyet, uluslararası hukukun ayrı bir süjesi olarak 2 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak bağımsızlık ilanı, hiçbir devlet tarafından kabul edilmemiştir¹³. Bununla beraber uluslararası statüsü olmayan bazı ABD ve Avustralya eyaletleri Dağlık Karabağ Ermeni Yönetimi’nin bağımsızlık ilanını kabul etmişlerdir¹⁴. Dağlık Karabağ, bağımsızlık ilanını, daha sonra, uluslararası hukukun her milletin kendi geleceğini kendisinin karar vereceği ilkesine dayandırmıştır¹⁵.

9 Örneğin Human Rights Watch, Hocalı olaylarını “katliam” olarak tanımlamıştır (Human Rights Watch, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, New York, 1994).

10 http://garabagh.net/content_281_en.html (Erişim Tarihi: 07. 02. 2013).

11 Babajew, Aser, “Bergkarabach: Betrachtungen eines “frozen conflict” - Entwicklung und Perspektiven”, Ruslana Suleymanova (Hg.), Jahrbuch Aserbaidshanforschung. Beiträge aus Politik, Wirtschaft, Geschichte und Literatur, Berlin (Verlag Dr. Köster), 2011, S. 59-73.

12 Krüger, Heiko, Der Berg-Karabach-Konflikt – Juristische Analyse, Springer-Verlag GmbH, 2009.

13 Kerimow, Elshan, “Das Problem von Berg-Karabach”, Sammlung der studentischen Aufsätze im Bereich des Internationalen Rechts, Nr. 1/2003, Baku 2003.

14 State Of Rhode Island In General Assembly, January Session, A.D. 2012; Rhode Island Legislature Calls For Nagorno-Karabakh Recognition, RFE (Erişim Tarihi: 08 Ocak 2013).

15 Bashlinskaya, Aydan, Die völkerrechtliche Bewertung des militärischen Konflikts zwischen Aserbaidshan

Karabağ Meselesi ve Uluslararası Boyutu

Ancak ortada “Karabağ Milleti” diye bir millet yoktur. Karabağ’da yaşayanların Ermeni milleti mensupları oldukları, Ermenilerin de Ermenistan diye bir devletlerinin olduğu bilinmektedir. Şu halde, kendi geleceğini tayin ilkesi üzerinden yayılcılık yapılmaktadır. Dolayısıyla 1994 Ateşkes Antlaşmasıyla oluşan de facto duruma, söz konusu hukuk ilkesi üzerinden meşruiyet aranmaktadır. BM Güvenlik Konseyi, 1993’de bir karar çıkartarak, Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğunu teyit etmiştir. Taraflara barışçıl bir çözüm bulmaları çağrısı yapılmıştır. Avrupa Konseyi 2005’de aynı yönde karar almıştır¹⁶. 2008’de de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Ermenistan’ın işgal altında bulundurduğu Azerbaycan topraklarını hemen terk etmesi çağrısı yapmıştır¹⁷.

Ne var ki, söz konusu BM Genel Kurul oylamasında ABD, Rusya ve Fransa, BM Güvenlik Konseyi ve aynı zamanda Karabağ Meselesi’ni çözmek durumunda olan Minsk-Grubu üyeleri, belirtilen Genel Kurul kararının aleyhinde, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve diğer İslam Ülkeleri İşbirliği Örgütü üyeleri ise, Azerbaycan lehinde oy kullanmışlardır. Bu da esasen, tarihi Doğu-Batı bölünmüşlük ve çatışmasının günümüzde canlılık ve önemini sürdürdüğü anlamına gelmektedir. ABD, Fransa ve Rusya gibi farklı tarihi tecrübelerin ürünü olan ülkelerin, Azerbaycan’a karşı ortak bir şekilde konumlanmış olmaları nasıl açıklanabilir ki! Esasen Rusya, Fransa ve ABD, OSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü) çerçevesinde oluşturulan Minsk Grubu eş-başkanlıklarını yapmaktadırlar. Minsk Grubu 1992’de OSCE tarafında kurulmuş ve Karabağ Meselesi’nin çözümünde ilgili tarafları bir araya getirerek tarafları memnun edecek bir çözüm çerçevesi oluşturmayı amaçlamıştır¹⁸. Yukarıda belirtilen devletlerin dışında bu grubun üyeleri Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan’dan oluşmaktadır. Minsk Grubu, çatışmanın çözümü için uygun bir genel çerçeve hazırlamak ve OSCE barışı koruyucu unsurlar işgal bölgelerine göndererek, çatışmanın daha da artmasını engellemek ve barış sürecini desteklemek gibi iyi niyetli ilke ve uygulamalara dayanmakla beraber sonuç doğurucu bir çözüm ortaya koyamamıştır.

Bununla birlikte 2007’de ‘Madrid Temel İlkeleri’ oluşturulmuştur. Bu ilkeler çerçevesinde bir çözümü taraflar ilk önce kabul etmişlerdir. Bu ilkelere göre; her şeyden evvel Ermenistan işgal ettiği bölgelerden askeri birliklerini çekecek; ikinci olarak ertelenen Lâçin ve Kelbecer’deki Ermeni birlikleri de geri çekilip Azeri göçmenler yerlerine dönecekler ve buna karşı Karabağ’a geniş bir özerklik sağlanacaktır. Referandum yapılarak bölge halkının isteklerinin yerine getirilebileceği, yönünde genel ilkeler ortaya konulmuştur. Bu taslak, hem Ermenistan ve diaspora Ermenileri tarafından, hem de Azerbaycan tarafından eleştiriye uğramıştır¹⁹.

---

und Armenien um Berg-Karabach und das Krisenmanagement durch die Vereinten Nationen und die Europäische Union im Rahmen der ESVP und der OSZE, Schriftenreihe des Zentrums für Europäische Rechtspolitik der Universität Bremen (ZERP), 2010.

16 <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA05/ERES1416.htm> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2013).

17 General Assembly GA/10693 ve <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=25986&Cr=general&Cr1=assembly>(Erişim Tarihi: 28 Aralık 2012).

18 Der Tagesspiegel, 23. 11. 2009 (Erişim Tarihi: 09.01. 2013).

19 Neue Zürcher Zeitung, 20. Juli 2012 (Erişim Tarihi: 07.12. 2012).

Çatışmanın Tarafları: İhtilafı Görüşler ve Tutumlar

Karabağ Meselesi'nde doğrudan taraf olan aktörler, Azerbaycan, Ermenistan ve bağımsızlığını ilan eden 'Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır.

Azerbaycan, uluslararası hukukun verdiği imkânlardan yararlandığı gibi, kendi milli güçlerine dayanarak bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sağlamak zorundadır ve bu çerçevede hareket etmektedir. Son yıllarda Azerbaycan ekonomisi gelişmekte ve gelir artışına bağlı olarak silahlanma yoluna gitmektedir²⁰. Zira uzun yıllar barış ve çözüm arayışları sonuçsuz kalmış ve kendi milli kuvvetlerine güvenmekten başka yapılabilecek şeylerin olmadığına farkına varmıştır. Azerbaycan'da iç karışıklıklar düzelterek istikrar sağlanmıştır. Ancak OSCE gibi uluslararası örgütler herhangi bir çatışmanın çıkmasını arzulamamakla beraber, bir çözüm sunmakta fazla aceleci davranmamaktadırlar. De facto oluşan durumda herhangi bir değişim gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle Haziran 2012'de bir grup Azeri vatandaşı çeşitli toplantı ve gösteri düzenleyerek Minsk Grubundan çekilme talebinde bulunmuşlardır²¹.

Uluslararası sistemin istikrarını düşünerek Irak, Afganistan gibi yerlere müdahale eden büyük güçler, Azerbaycan konusunda sonuç getirici bir çözüm sunmamaktadırlar. Dolayısıyla uluslararası camiadan konuya ilişkin bir çözüm çıkacağı beklentisi giderek zayıflamaktadır. Azerbaycan, milli iktisat ve nüfus gibi ulusal güç kaynaklarının iyileştirilmesi yoluyla Ermenistan'ı aşmak gibi bir stratejiyi benimsemiş gözükmektedir. Bununla beraber, Bakü uluslararası çözüm arayışlarından da hiçbir şekilde vazgeçmemiştir. Azerbaycan'ın 2012-13 yıllarında elde ettiği BM Güvenlik Konseyi'ni geçici üyeliği ve bundan doğan yetkisini, Karabağ meselesinin Azeri toplumunun beklentileri doğrultusunda kullanacağı beklenebilir²². Azerbaycan, Karabağ'a mümkün en geniş özerklik imkânı tanıyarak problemin aşılması gerektiği kanaatinde olup, bunu aşan herhangi başka bir çözüm önerisini ülkenin uluslararası statüsü ve toprak bütünlüğüne bir saldırı olarak değerlendirmektedir.

Ermenistan, Karabağ Meselesi'ni milli bir mesele olarak görmekte, ancak zaman içerisinde üstlenilen aktif rolün Karabağ Ermenilerine bırakıldığı gözlemlenmektedir. Karabağ, Ermeni milliyetçiliği ve kimliğinin bir sembolü haline getirilmiştir. Karabağ'ın, önce bağımsızlığını kazanması ve sonra da Ermenistan'la birleşmesi Ermeni Yönetimi'nin birinci hedefi olmakla birlikte, uluslararası ortamın buna elverişli olmadığına farkına varmış gözükmektedirler. Karabağ Meselesi, Ermenistan Yönetimi yanında, Batı devletlerinde yaşayan etkili Ermeni lobilerinin müdahaleleriyle tıkanmış durumdadır. Bununla beraber Ermenistan Hükümeti, ülkenin ekonomik durumundaki zafiyetin ve Batı'ya giderek artan bir göç hareketi ile zayıfladığının farkına varmış gözükmektedir. Ayrıca, Rusya'dan bekledikleri desteği istedikleri ölçüde görememişler ve Rus diplomasisinin Azerbaycan'ı denetlemek için bir araç olarak gördüklerinin farkına varmışlardır²³. Ayrıca, Kafkasya'da artan Türk etkisini gözlemlemektedirler, Türklerle sürekli bir çekişme ve çatışma halinin kendilerine önemli bir kazanç getirmeyeceğini gözlemlemişlerdir.

20 Azeri Devlet Başkanı açıklamaları: BBC Monitoring International Reports (17.02.2012).

21 Waal, Thomas de, "Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War, New York 2003.

22 www.un.int/azerbaijan (Erişim Tarihi: 07.02.2013).

23 Petros, T. G., "Evolution of Armenia's Foreign Policy", Armanian International Policy Research Group Working Paper No. 03/13, 2003, ss. 1-17.

Karabağ Meselesi ve Uluslararası Boyutu

Ne var ki, Ermeni Yönetimi, aşırı siyasallaşmış ve Türk düşmanlığını bir varlık nedeni haline getirmiş bir kamuoyu ile karşı karşıyadır²⁴. Ayrıca, önemli finansal ve Batı'da lobi desteği sağlayan diaspora Ermenilerinin baskısı da Yönetim'in hareket alanını kısıtlamaktadır. Türkiye her şeye rağmen Ermeni Yönetimi'nin elini kolaylaştıracak "jest"ler göstermektedir. Ayrıca Türkiye, aşırı baskı uygulayarak 'Ermenistan'ı Rusya'nın kucağına itmek' istememekte, Batı bağlantısı aracılığı ile Ermenistan'ı Rusya'dan çok Transatlantik devletler topluluğu ile bütünleştirme stratejisi izlemektedir²⁵.

Dağlık-Karabağ Özerk Yönetimi: Karabağ'da Azeri Türk'ü bırakılmamış, ya öldürülmüş veya Karabağ'ı terke zorlanmıştır. 'Karabağ Cumhuriyeti', katı Milliyetçi ve Türk düşmanı idareciler tarafından yönetilmekte; uluslararası topluluğun, Rusya, ABD ve AB desteği ile uluslararası hukukun bağımsız bir süjesi olacağı beklentisini sürdürmektedir. 1992'de ilan edilen bağımsızlığın günün birinde kabul edileceğini düşünmektedirler. Diaspora Ermenileri ile yoğun ilişki içerisinde olup onlar tarafından yoğun olarak desteklenmektedirler. Esasen Azerbaycan, Ermenistan'ın, Karabağ üzerinden yayılmacı bir siyaset izlediğini ileri sürerken, Karabağ Ermenileri de bağımsızlık talebinde ısrarcıdırlar. Karabağ Meselesi, yukarıda belirtildiği gibi, uluslararası düzeyde güçlü aktörlerin tutumlarından bağımsız olarak düşünülemez²⁶.

Uluslararası Aktörler: Çıkar ve Yaklaşımları

ABD, Karabağ Meselesi'nde pek aktif bir tutum almamakla ve gelişmeleri Rusya ve Avrupa Birliği inisiyatifine bırakmış gözükmeyle birlikte, OSCE çerçevesinde 1992'de oluşturulan Minsk Grubu'nda Rusya ve Fransa ile beraber eş başkanlık üstlenmiştir. Minsk Grubu, çatışmaya bir çözüm bulmak amacıyla yukarıda adı geçen aktörlerce oluşturulmuştur. Minsk Grubu²⁷, yukarıda değinildiği gibi, belli bir çaba sarf etmesine rağmen günümüze kadar tarafların oybirliği sağladığı bir çözüm yöntemi ortaya koyamamıştır. Ancak, çatışma bölgesine uzman ve gözlemci göndererek durumun daha kötüleşmesini engellemeyi başarmıştır. Grubun en başarılı çözüm çerçevesi, yukarıda kısaca değinildiği gibi, 2007'de ortaya konulan "Madrid İlkeleri"dir. Buna göre; a) Ermeni Birlikleri, Karabağ ve çevresinde işgal ettiği bölgelerden geri çekilmeli; b) Ermenistan ile Karabağ'ı birbirine bağlayacak bir koridor açılmalı; c) Göçe zorlananlar güven içinde barışçıl bir şekilde memleketlerine geri dönebilmeli; d) Dağlık Karabağ'ın nihai statüsüne ilişkin bir referandum yapılmalı; e) Nihai statü belli oluncaya kadar geçici olarak Karabağ güvenlik ve kendini yönetme imkânı tanınmalı ve f) uluslararası barışı koruma ve yeniden kalkınma desteği verilmelidir²⁸.

Ancak belirtilen bu genel çerçevenin nasıl uygulamaya konulacağı gibi hususlar açık değildir. Örneğin Azerbaycan, bu planın aşamalı olarak uygulanmasını ve önce Ermeni birliklerinin

24 Ismailzade, Fariz, "The Nagorno-Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios", Istituto Affari Internazionali, Iai Working Papers 11 / 29 – November 2011, ss. 1-11.

25 Torbakov, Igor, "Russia and Turkish-Armenian Normalization: Competing Interests in the South Caucasus", Insight Turkey Vol. 12 / No. 2 / 2010, ss. 31-39

26 Die Welt (25.06.2011).

27 OSCE, Minsk Group, Executive Summary of the Report of the OSCE Minsk Group Co-Chairs' Field Assessment Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh, March 24, 2011.

28 <http://www.osce.org/mg/70125> (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2013).

çekilmesini ve daha sonra aşamalı olarak diğer adımların atılmasını isterken, Dağlık Karabağ Ermeni Yönetimi ve Ermenistan buna karşı çıkmışlardır. Söz konusu aşamalı planın uluslararası hukukun “kendi geleceğini belirleme hakkı” ilkesinin görmezden gelindiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, Karabağ’ın uluslararası statüsü ile ilgili kararın, sürecin sonuna bırakılmaması, öncelikle bu hususun çözümlenmesi istenmiştir. Ermeni tarafı bu plandan giderek uzaklaşmış ve ilgisini kaybetmiştir. Azerbaycan tarafı da zamanla mevcut ilgisini yitirmektedir. Minsk Grubunda özellikle Rusya ve Fransa’nın Ermeniler lehine olan tutumları, Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir. Karabağ Meselesi’nin ortaya çıkması ve çözümsüzlüğe mahkûm edilmesinde Rusya’nın rolü önemli olmuştur.

Rusya, Ermenistan’a %90 gibi yüksek oranla silah sağlayan başlıca ülkedir. Rusya’nın Ermenistan’da iki askeri üssü mevcuttur. 2010’da yenilenen bir Antlaşma ile Rusya 2044’e kadar askeri üssünü muhafaza edecek ve genişletebilecektir²⁹. 3000 civarında askeri personel bulundurmakta ve tüm Ermenistan hava sahasını denetlemektedir. Ermenistan, Azerbaycan’ın aksine, Rusya denetimindeki “Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü” üyesi olarak Rus güvenlik garantisi altında bulunmaktadır. Ermenistan, Rusya ile güvenlik boyutuyla olduğu gibi ekonomik olarak da bütünleşmiştir. Bununla beraber, Ermeni dış politikası her zaman Türkiye ve Rusya arasında, üçüncü bir güce dayanma seçeneğini sürekli açık tutmuştur. Bu nedenle, çeşitli Avrupa ülkelerinin yanında ABD ve NATO ile sıcak ilişki geliştirmeye özen göstermektedir. Rusya, Karabağ Meselesi’nde belirleyici aktör olmakla birlikte, bir çözümünden yana görünmemektedir. Zira problemlerli komşuların varlığı, Rusya’nın bölgede yerleşmesi ve gücünü artırması bakımından önemli sayılmaktadır. Problemlerini çözmüş Azerbaycan ve Ermenistan, NATO’ya girebilir veya Rusya’nın denetiminden kaçabilir. Bu nedenle problemin varlığı Rusya’nın arzusudur. Azerbaycan’ı da dışarıya itmemek için çatışmada taraflar arası belli bir denge gözettiği söylenebilir³⁰.

Avrupa Birliği, Karabağ Meselesi’nde doğrudan taraf değildir. Ancak Kafkasya politikası bağlamında bölgede kendi çıkarları açısından istikrarı desteklemektedir³¹. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu 2010’da “Dağlık Karabağ Çatışması Çözümü Ortaklığı” programı geliştirmiştir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları vs. desteklenmektedir. Yine aynı yıl Avrupa Parlamentosu üyeleri, Karabağ çatışma bölgesinde bir gözlemci grubu bulundurulması ve ateşkes antlaşması hükümlerinin ne ölçüde uygulandığı tespitinin yapılması ve Avrupa Birliği’nin bölgede daha fazla sorumluluk üstlenmesi çağrısında bulunmuşlardır. Avrupa Birliği, doğal kaynakların Kafkasya üzerinden Avrupa’ya problemsiz aktarılması ve bölgenin Avrupa firmalarına açılabilmesi için istikrar politikası takip etmektedir³². Rusya ile bölgede nüfuz rekabetine girmekten de kaçınmaktadır. Bölgede özellikle güvenlik alanlarında Rusya’nın önemli rolü olduğu kabul edilmektedir. Bununla beraber Karabağ Meselesi’nde Avrupa Birliği tarafsız bir aktör olmaktan ziyade Ermenilerin çıkarlarını korumaya özen göstermektedir. Örneğin Dağlık Karabağ

29 Eurasia Daily Monitor (16. 01. 2013).

30 Minassian, G., “Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?”, İfri, Russia/NIS Center, 2008, ss. 1-19.

31 Siddi, Marco, “Engaging external actors: The EU in the geopolitics of the Nagorno-Karabakh conflict”, IEP Policy Briefs on Enlargement and Neighborhood, No. 7 | 2012.

32 European Commission, “European Neighbourhood And Partnership Instrument Armenia Country Strategy Paper 2007-2013”, ss. 1-34.

Karabağ Meselesi ve Uluslararası Boyutu

Ermeni Yönetimi'nin kendi kaderini tayin etme ve bağımsızlığını desteklemek gibi bir çizgi izlerken, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü taleplerini göz ardı etmektedir. Çelişkili bir durum olarak da Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunduğunu bir örnek olarak zikretmek yerinde olacaktır. Avrupa Birliği'nin bu tutumu -ki Minsk Grubunda Fransa tutumuyla örtüşmekte- Azerbaycan tarafından izlenmekle birlikte, bu ülkenin Rusya'ya bağımlılığını artırmak gibi bir etki oluşturmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri, diplomatik olarak Karabağ'ın Azerbaycan toprak bütünlüğü içerisinde olduğunu ve probleme bir çözüm bulunması gerektiğini ifade etmektedir³³. Ancak çözüm için acelesi olmadığı gibi Ermeni çıkarlarına daha duyarlı davranmaktadır. ABD'de önemli bir oranda Ermeni azınlık yaşamakta ve iktidar partileri bunların oylarına talip olduklarından seçmenlerini gücendirecek herhangi bir girişimden kaçınmaktadırlar³⁴. Ayrıca, Rusya ile bu nedenle çatışmaya düşmeyeceği gibi Ermeni meselesinin canlı kalması bölgeye müdahale şansı verdiği gibi Türkiye gibi devletler üzerinde de bir baskı aracı olarak her zaman işlevselleştirilebilir bir özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla Ermeni Meselesi büyük güçler açısından bölgeyi denetlemek için etkin bir araç niteliğini sürdürmektedir³⁵.

SONUÇ

Yukarıda ortaya konulan analizden anlaşılacağı gibi, esasen Karabağ Meselesi oldukça açık ve kavranması kolay bir problematiktir. Sorunun ne olduğu ve çözümün uluslararası hukuk açısından nasıl olması gerektiği, oldukça açık gözükmektedir. Karabağ, nüfusunun çoğunluğu Ermeni ve idari olarak özerk olmakla birlikte, Azerbaycan toprak bütünlüğü içerisinde bulunuyordu. Ermeni saldırıları ve Ermenistan'ın doğrudan katılımıyla Azerbaycan toprakları işgal edilmiş ve işgal altında tutulmaktadır. İşgal esnasında Ermeni tarafı Azeri Türklerine karşı büyük bir katliam içerisine girmiş ve bir insanlık suçu olan "etnik temizlik" gerçekleştirmiştir. Türk siyaseti, "bir millet iki devlet" yaklaşımı çerçevesinde Azerbaycan'ın yanında yer almalı ve çözümden yana siyasi iradenin oluşturulmasına katkı sağlamalıdır.

Karabağ Meselesi, esasen Ermeni Meselesi'nin bir parçasıdır. Ermeni Meselesi, Batı'nın bölge siyasetine toplumsal taban oluşturmak maksadıyla gündeme getirildiğinden dolayı, esasen tarafların birbirlerine karşı tutumlarının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Bir başka ifadeyle, Ermeni Meselesi, Batı müdahalesi, Batı'nın Doğu siyasetinin bir uzantısı olarak ortaya çıkartılmış ve belli bir siyaset çerçevesinde araçsallaştırılmıştır. Ancak taraflar bu siyasetin sonuçlarından doğrudan etkilenmişlerdir. Dolayısıyla her hangi bir çözüm de ancak tarafları aşan bir çerçevede mümkün olabilecektir. Veya taraflar Batı siyasetini aşan bir noktada birleşerek, Batı etkisini aşarak bir üst çözümü mümkün kılacaklardır. Ne var ki, geline şu noktada taraflar köklü şekilde birbirlerine karşı konumlandıklarından ötürü Batı siyasetini aşan bir çözüm yakın gelecekte mümkün görülmediğinden, bu hususun irdelenmesi ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

33 Nichol, J., "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", CRS Report for Congress Prepared for Members and Committees of Congress, Feb. 2013.

34 Shain, Yossi, "Ethnic Diasporas and U.S. Foreign Policy", Political Science Quarterly, Vol. 109, No. 5, Winter, 1994, ss. 811-841.

35 Kotanjian, Col. Dr. Hayk, "Armenian Security and U.S. Foreign Policy in the South Caucasus", The Quarterly Journal, Vol. I/11, No 2, 6/2004, ss.15-32.

KAYNAKÇA

- Altstadt, A., *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Hoov. Press, 1992.
- Babajew, Aser, “Der Bergkarabach-Konflikt aus aserbajdschanischer Sicht”, E. Reiter (Hg.), *Der Krieg um Bergkarabach*, Wien - Köln - Weimar 2009.
- “Bergkarabach: Betrachtungen eines “frozen conflict” - Entwicklung und Perspektiven”, Ruslana Suleymanova (Hg.), *Jahrbuch Aserbajdschanforschung. Beiträge aus Politik, Wirtschaft, Geschichte und Literatur*, Berlin 2011.
- Bashlinskaya, Aydan, *Die völkerrechtliche Bewertung des militärischen Konflikts zwischen Aserbajdschan und Armenien um Berg-Karabach und das Krisenmanagement durch die Vereinten Nationen und die Europäische Union im Rahmen der ESVP und der OSZE*, Schriftenreihe des Zentrums für Europäische Rechtspolitik der Universität Bremen (ZERP), 2010.
- Besancenot, Sophie, “EU-Krisenmanagement zwischen Atlantizismus und Pragmatismus – Die Sicht aus Paris, in: Pia Bungarten/Matthes Buhbe (Hg.): *Krieg um Sodossetien. Analysen und Perspektiven aus Hauptstädten der Welt*, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2008.
- Dembinski, M. (ve diğeri), “Nach dem Kaukasus-Krieg: Einbindung stat Eindämmung Russlands”, Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung (HSFK) Frankfurt/Main, 2008.
- Fieldhouse, D., *Western Imperialism in the Middle East 1914-58*, Oxford Univ. Press, 2006.
- European Commission, “European Neighbourhood And Partnership Instrument Armenia Country Strategy Paper 2007-2013”.
- Halbach, Uwe; Franziska Smolnik, “Der Streit um Berg-Karabach Spezifische Merkmale und die Konfliktparteien” SWP-Studien 2013/S 02, Februar 2013.
- Human Rights Watch, *Seven Years of Conflict in Nogorno-Karabakh*, New York, 1994.
- Ismailzade, Fariz, “The Nagorno-Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios”, Istituto Affari Internazionali, Iai Working Papers 11 / 29 – November 2011.
- Karabakh Foundation, <http://www.karabakhfoundation.org> (Erişim: Ocak/Şubat 2013)
- Kerimow, Elshan, “Das Problem von Berg-Karabach”, *Sammlung der studentischen Aufsätze im Bereich des Internationalen Rechts*, Nr. 1/2003, Baku 2003.
- Kohrs, Michael H., “Geschichte als politisches Argument. Der Historikerstreit um Berg-Karabach”, Fikret Adanir/Bernd Bonwetsch (Hg.), *Osmanismus, Nationalismus und der Kaukasus*, Wiesbaden 2005.
- Kotanjian, Col. Dr. Hayk, “Armenian Security and U.S. Foreign Policy in the South Caucasus”, *The Quarterly Journal*, Vol. I/11, No 2, June 2004.
- Krüger, Heiko, *Der Berg-Karabach-Konflikt – Juristische Analyse*, Springer-Verlag, 2009.

Karabağ Meselesi ve Uluslararası Boyutu

- Manutscharjan, Aschot L., “Der Konflikt um Berg-Karabach: Grundproblematik und Lösungsperspektiven”, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn, Discussion Paper, C 18, Bonn 1998.
- Minassian, G., “Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?”, Ifri, Russia/NIS Center, 2008.
- Minasyan, S., “Armenia’s Attitude towards Its Past”, Caucasus Analytical Digest, (2009)8.
- Muzalevsky, R., “The Armenia-Turkey Protocols: Tactical Cooperation in the Shadow of Eurasian Strategic Competition, Central Asia–Caucasus Analyst, Nov. 11, 2009.
- Nation, R. C., Russia, The United States and The Caucasus, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 122 Forbes Ave, Carlisle, PA, 2007.
- Nichol, J., “Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, CRS Report for Congress, Feb. 2013.
- Petros, T. G., “Evolution of Armenia’s Foreign Policy”, Armanian International Policy Research Group Working Paper No. 03/13, Yerevan, 2003.
- Siddi, Marco, “Engaging external actors: The EU in the geopolitics of the Nagorno-Karabakh conflict”, IEP Policy Briefs on Enlargement and Neighbourhood, No. 7/2012.
- Shain, Yossi, “Ethnic Diasporas and U.S. Foreign Policy”, Political Science Quarterly, Vol. 109, No: 5, Win., 1994.
- Suny, R. G. Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History, Indiana Univ. Press, 1993.
- Torbakov, Igor, “Russia and Turkish-Armenian Normalization: Competing Interests in the South Caucasus”, Insight Turkey Vol. 12 / No. 2 / 2010.
- Waal, T. de, The Caucasus: An Introduction, Oxford Univ. Press, NY, 2010.